

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Загальної і клінічної фармакології та фармакогнозії

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ
практичних занять
для студентів денного відділення

Навчальна дисципліна: **«Ресурсознавство лікарських рослин»**

Заняття № 4 «Сировинна база лікарських рослин в Україні. Види ЛР різних рослинних угруповань (лісу, лук, степу, боліт тощо). Вплив антропогенного навантаження на популяції видів – джерел ЛРС.»

Курс 3 Факультет медико-фармацевтичний

ЗАТВЕРДЖЕНО
на методичній нараді кафедри
28 серпня 2025 р.
Протокол № 1
Зав. кафедри

_____ проф.Рожковський Я.В.

ЗАНЯТТЯ № 4

Тема : «Сировинна база лікарських рослин в Україні. Види ЛР різних рослинних угруповань (лісу, луків, степу, боліт тощо). Вплив антропогенного навантаження на популяції видів-джерел ЛРС» – 4 год

1. Актуальність теми. Найважливішим етапом ресурсознавських досліджень є експедиції, під час яких попередні дані з фітоценотичної приуроченості лікарських рослин уточнюються для конкретних заростей, виявляються структурні зв'язки між ЛР та іншими видами у фітоценозі. Від цих даних залежить подальший підхід до вивчення ресурсів конкретних видів у межах великих територій.

2. Мета заняття: з'ясувати закономірності взаємовідносин рослин у ценопопуляціях лікарських рослин та сформулювати уявлення про уразливість ресурсів ЛР з чіткою ценотичною приуроченістю внаслідок дії антропогенних факторів.

3. Навчальні цілі:

-знати:

- стандартну методику виявлення видового складу фітоценозу (ценокомплексу ЛР);
- асортимент видів ЛР з чіткою ценотичною приуроченістю;
- види антропогенного навантаження та їх вплив на ценопопуляції конкретних видів ЛР.

-вміти:

- проводити геоботанічний опис ценопопуляцій ЛР;
- давати за основною ознакою назву асоціації за участі ЛР;
- оцінювати можливий характер впливу антропогенного навантаження на стан ценопопуляцій ЛР.

4. Зміст теми.

Теоретичний матеріал теми викладено

в тексті лекції № 1, а також у наступних джерелах інформації:

1. Ресурсознавство лікарських рослин: Практикум / Тржецинський С. Д. та ін. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2021.
2. Фармакогнозія: підручник для студентів фармацевтичних факультетів / Посилкіна О. В. та ін. – Харків: НФаУ, 2015–2018 (розділи, присвячені сировинній базі).
3. Тржецинський С. Д., Доля В. С., Денисенко О. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗДМУ, 2015. 115 с.
4. Грицик А. Р., Водославський В. М., Мельник М. В. Фармакогнозія. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2019. 248 с.
5. Зузук Б. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. для студ. вищ. фармац. навч. закл. Вінниця : Нова Книга, 2015. 232 с.

Підготовчий етап заняття

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «зарості»
2. Якими способами можуть розмножуватися лікарські рослини? Наведіть приклади.
3. Як пов'язані і між собою спосіб розмноження ЛР із характером її розповсюдження у складі фітоценозу?
4. Назвіть відомі фактори впливу на дикорослі рослини та фітоценози.
5. Яким чином може виявлятися антропогенний вплив на фітоценоз та ценопопуляції?
6. Назвіть життєві форми рослин дубового лісу.
7. Назвіть життєві форми рослин степу.

Тести:

1. Яка ЛР з наведених у переліку є рослиною-космополітом:	6. Фітопрепарат “Аромелін” проявляє Р- віта-мінну активність. З
---	---

А. Астрагал шерстистоквітковий Б. Шоломниця байкальська В. Спориш Г. Звіробій звичайний Д. Горицвіт весняний	якої ЛРС його отримують: А. Плодівглоду Б. Плодівгоробинизвичайної В. Плодівароніїчорноплідної Г. Плодівкаліни Д. Плодівбузини
2. Виберіть рослинні угруповання, в яких найвірогідніше знайти продуктивні ценопо-пуляції лепехи звичайної: А. Рудеральні, Б. Лісові В. Лучно-болотянні Г. Сухолучні Д. Степові	7. Рослинний препарат “Плантаглюцид” застосовується як репаративний засіб при виразковій хворобі й виготовляється з ЛРС: А. Листямучниці Б. Листя подорожника великого В. Листя наперстянки Г. Листяконвалії Д. Листя красавки
3. Відомо, що звіробій звичайний – це трав’яниста багаторічна коротко кореневищна рослина. На великій лісовій галявині він найвірогідніше буде розповсюджений: А. Суцільно; Б. Розсіяно; В. Поодиноким; Г. Невеличкими групами, плямами; Д. На галявинах вид не зустрічається.	8. Рослинний препарат “Коргликон” застосовується як кардіотонічний засіб при захворюваннях серцево-судинної системи. Рослинною сировиною для його одержання є А. Листя жовтушника сірого Б. Листя наперстянки пурпурової В. Листя конвалії Г. Листя евкالیпту Д. Листя дурману
4. Виберіть рослинні угруповання, в яких найвірогідніше знайти продуктивні ценопопуляції	9. Рутин проявляє Р-вітамінну активність. Для промислового одержання рутину використовують

конвалії: А. Рудеральні Б. Лісові В. Лучно-болотяні Г. Сухолучні Д. Степові	таку ЛРС: А. <i>Herba Polygoni avicularis</i>; Б. <i>Fructus Hippophaes rhamnoides</i>; В. <i>Flores Helichrysi arenarii</i>; Г. <i>Herba Bidentis tripartitae</i>; Д. <i>Fructus Sophorae japonicae</i>.
5. Рослинний лікарський препарат Сальвін використовується як в'яжучий, протизапальний і протимікробний засіб. Джерелом для отримання цього засобу є: А. Трава кропиви собачої Б. Трава хвоща лісового В. Трава хвоща польового Г. Лист м'яти перцевої Д. Лист шавлії лікарської	10. Фармацевтичне підприємство виготовляє танін з рослинної сировини. Який вид рослини може бути використаний як джерело таніну: А. <i>Folium Rhus coriariae</i> Б. <i>Cortex Quercus robur</i> В. <i>Rhizoma Bergeniae crassifoliae</i> Г. <i>Herba Hyperici perforati</i> Д. <i>Radix Sanquisorbiae officinalis</i>
11. Дайте назву фітоценозу, у складі якого сосна європейська-домінант, у підліску – поодинокі кущі бузини червоної, у трав'яному покриві розсіяно зростають звіробій, гірчак печучинний та вероніка лікарська: А. Сосновий ліс Б. Сосново-бузиново-звіробійний ліс В. Сосняк різнотравний Г. Мішаний ліс Д. Різнотравно-мішаний ліс.	

Основний етап заняття

Методика виконання роботи, етапи виконання:

А) Конкретизація понять і термінів, що використовуються у ресурсознавських дослідженнях для опису місцевості та фітоценозів за участі лікарських рослин (поповнення студентами власних словників термінів);

Б) Проведення геоботанічного опису рослинності з використанням наданих для вивчення схематичних малюнків та підписів до них, а також гербарних візріців відповідних видів, різноманітних джерел літератури з відомостями про їх морфологічні властивості;

В) Виявлення домінантних видів у кожному рослинному угрупованні та визначення назви відповідної асоціації.

Перелік рекомендованих до вивчення об'єктів (рослинних угруповань):

Чагарниково-степові; лісові; заплавні або прибережно-лучні; рудеральні.

Перелік учбових та практичних завдань, які необхідно виконати під час практичних занять:

Завдання 1. За допомогою рекомендованої навчальної, наукової та довідкової літератури укласти власний словник термінів (понять), необхідних для засвоєння теми (заповнити таблицю 8)

Таблиця 8.

Пошук, виявлення та опис промислових масивів і ресурсів ЛР

Термін (поняття)	Визначення (зміст)
Видовий склад фітоценозу	
Визначення місцезнаходження промислового масиву	
Екстраполяція	
Ключова ділянка	
Метод обліку ресурсів ЛР на ключових ділянках	

Метод суцільного обліку ресурсів ЛР	
Підходи до обліку ресурсів ЛР	
Площа опису	
Промисловий масив	
Синузія	
Ценопопуляція	

Завдання 2. Вибрати промислову ділянку лікарських рослин серед визначеного на попередньому занятті масиву чагарниково-степової рослинності на схилах лиманіву _____ районі Одеської обл. За наданою схемою (Мал.6): виявити степові лікарські рослини, зробити опис видового складу ценопопуляції відповідно до обраного часу роботи експедиції, заповнити бланк опису (табл.9).

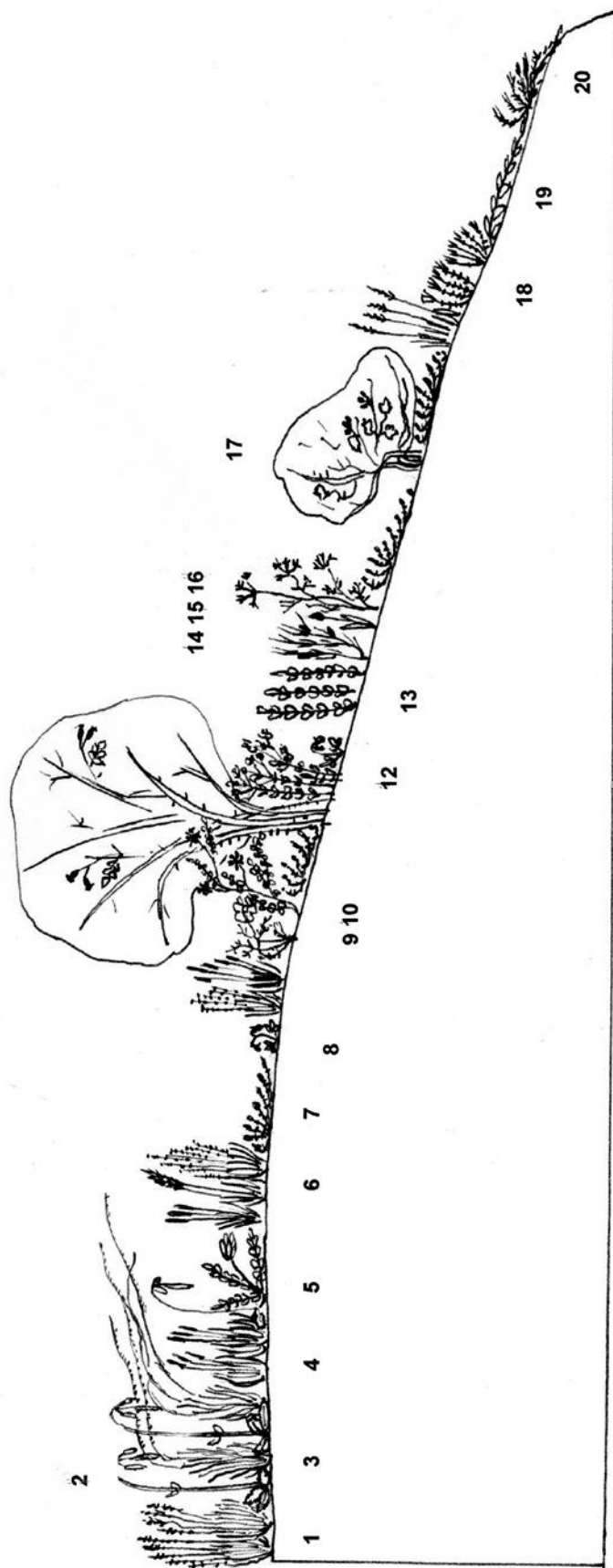
Зразок заповнення бланку – см. Навч. посібник Рожковский Я.В. и др. Ресурсоведение лекарственных растений.-Одесса, 2012. –С. 63.

Таблиця 9

Бланк опису ценопопуляції

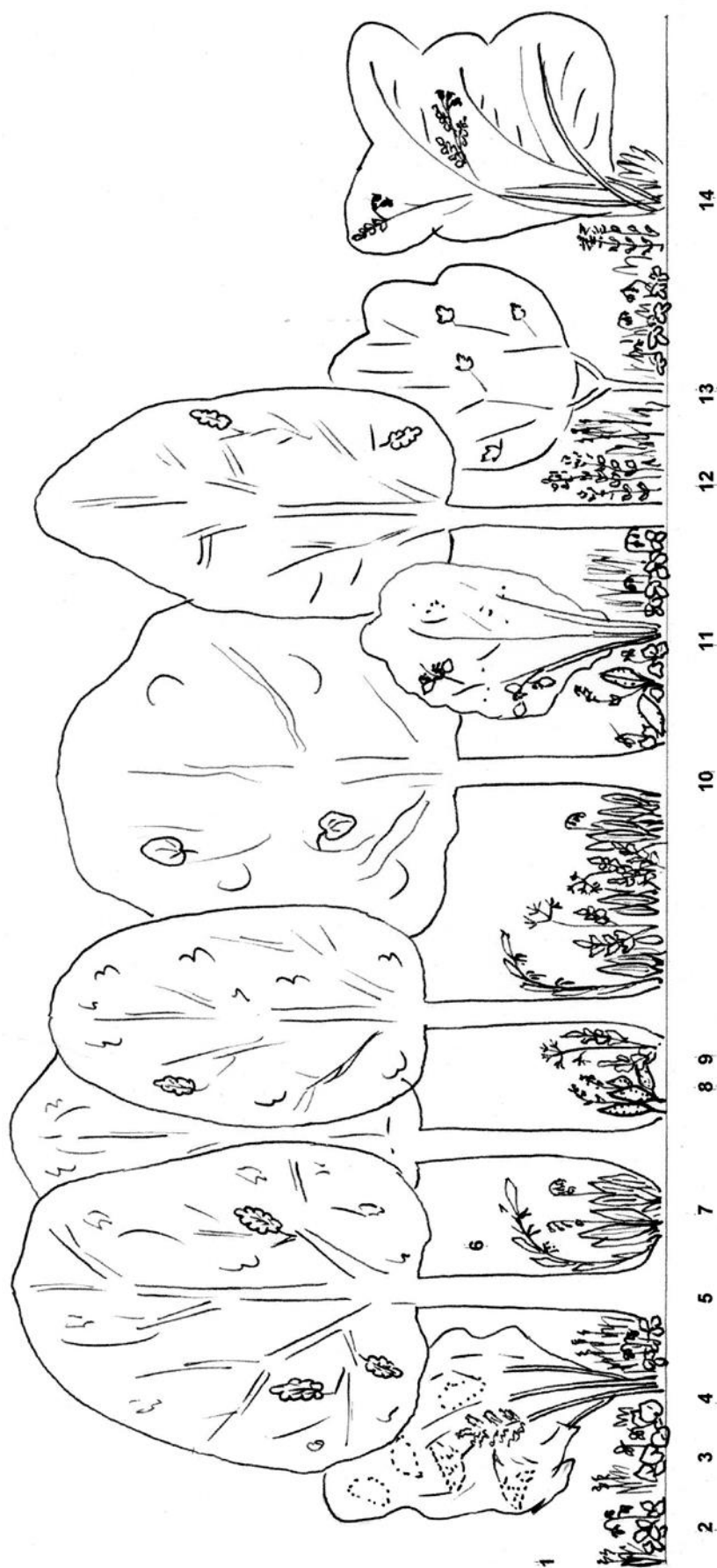
Замовник:
Виконавець:

Автор:			Опис № ____		Дата « ____ » _____ 201_р.	
Площа ценопопуляції:		Площа опису:			Рельєф:	
Географічне положення (місцезнаходження):						
Тип рослинності:		Асоціація:				
№ з/п	Назва рослини	Ярус, п/ярус	Рясність	Проект. покр., %	Висота, см	Фенофа- за
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						
14						
15						
16						
17						
18						
19						
20						

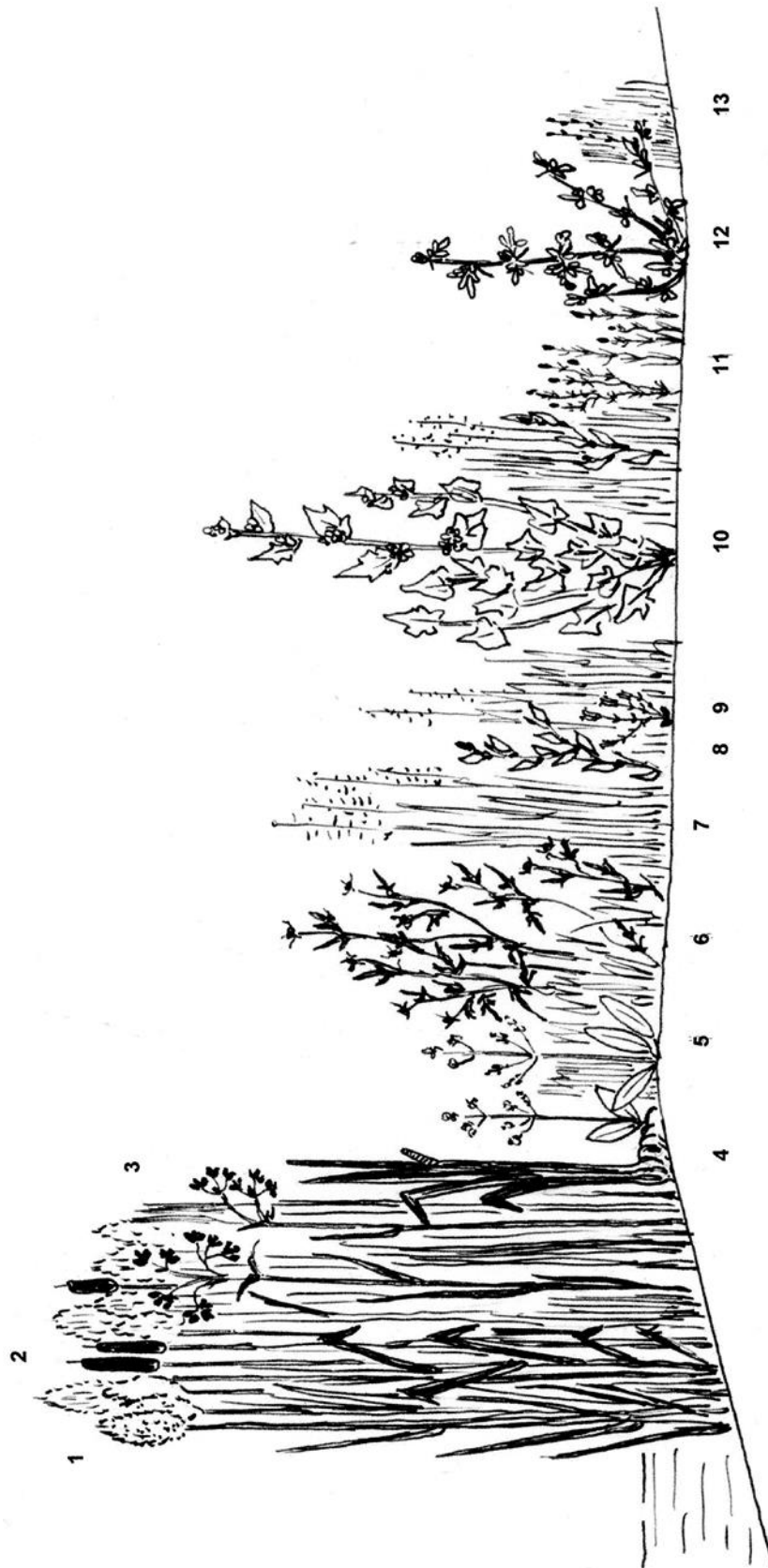
Мал. 6. Схема рослинності степових схилів одеських лиманів

1- Костриця валійська, типчак (фонове); 2- шавлія поникла (зрідка); 3- ковила Лесінга або к.волосиста (дуже рясно); 4- кипець гребінчастий, келерія (рясно); 5- астрагал шерстисто квітковий (зрідка); 6- житняк гребінчастий (рясно); 7- чебрець двовидний (дуже рясно); 8- суніці зелені або суніці рівнинні (рясно); 9- горлиці весняний або г. волзький (зрідка); 10- в'язіль барвистий (зрідка); 11- шипшина цитконосна або ш.собака (розсіяно); 12- звіробій звичайний (зрідка, розсіяно); 13- карагана кущова (рясно); 14- мигдаль степовий (зрідка); 15- подорожник ланцетолистий (зрідка); 16- жабриця рівнинна (зрідка); 17- глід (розсіяно); 18- самосил білоповстистий (рясно); 19- барвінок трав'янистий (зрідка); 20- віниччя сланке (рясно).

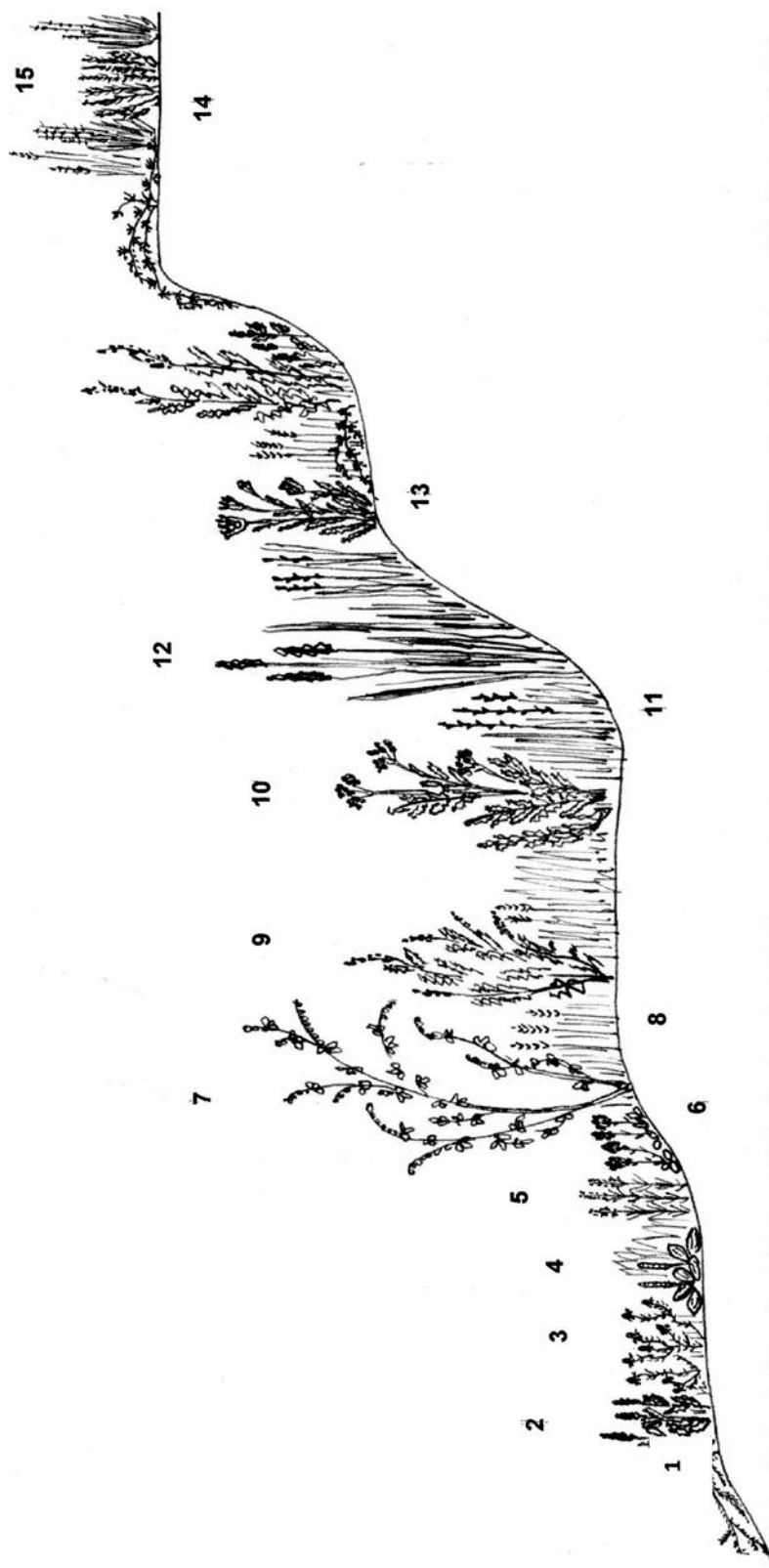
Мал. 7. Схема рослинності діброви

1- Грястиця звичайна (фонове); 2- суніці лісові(рясно); 3- фіалка запашна; ф. дивна (рясно); 4 –бузина чорна (зрідка); 5 –дуб звичайний (домінант); 6- кулина багатоквіткова (зрідка); 7- конвалія звичайна (рясно); 8- медунка лікарська (зрідка); 9- яглиця звичайна (дуже рясно); 10- липа серделиста (рясно); 11 –жостір проносний (зрідка); 12- материнка звичайна (зрідка, розсіяно); 13- клен татарський (рясно); 14 –шипишина собача (зрідка).

Мал. 8 Схема рослинності заплави Дністра

Очерет звичайний (фонове); 2- рогоз широколистий (зрідка); 3- куга озерна, комиш (ясно); 4- лепеха звичайна, айр (зрідка); 5- частуха подорожникова (зрідка); 6- череда прироздільна (ясно); 7- мітлиця повзуча (дуже ясно); 8- гірчак печучийний (зрідка); 9- золототисячник гарний (одиночно); 10- алтея лікарська (зрідка); 11- подорожник шорсткий (зрідка); 12- вовчуг польовий (зрідка); 13- пирій повзучий (ясно).

Мал. 9. Схема рослинності приморських схилів

1- Віниччя сланке (рясно); 2 – лобода біла (дуже рясно); 3 – ромашка лікарська (рідко); 4 – подорожник великий (рідко); 5 – злинка канадська (рясно); 6 – цмин пісковий (зрідка); 7 – буркун лікарський (рясно); 8 – житняк гребінчастий (рясно); 9 – полин гіркий (зрідка); 10 – пижмо звичайне (зрідка); 11 – пирій видовжений (домінант); 12 – кунічний наземний (дуже рясно); 13 – деревій панонський (зрідка); 14 – костриця несправжньодалматська, типчак (зрідка); 15 – полин австрійський (рясно).

Завдання 3. Вибрати промислову ділянку лікарських рослин серед визначеного на попередньому занятті лісового масиву у Савранському районі Одеської обл. За наданою схемою (Мал. 7): виявити лісові лікарські рослини, зробити опис видового складу ценопопуляції відповідно до обраного часу роботи експедиції, заповнити бланк опису (табл.10).

Таблиця 10

Бланк опису ценопопуляції

Замовник:						
Виконавець:						
Автор:			Опис № ____	Дата « ____ » _____ 201_р.		
Площа ценопопуляції:		Площа опису:		Рельєф:		
Географічне положення (місцезнаходження):						
Тип рослинності:		Асоціація:				
№ з/п	Назва рослини	Ярус, п/ярус	Рясність	Проект. покр., %	Висота, см	Фенофа- за
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						

11						
12						
13						
14						

Завдання 4. Вибрати промислову ділянку лікарських рослин серед самостійно визначеного (відповідно до домашнього завдання з попередньої теми) масиву прибережно-лучної (заплавної) рослинності у Біляєвському районі Одеської обл. За наданою схемою (Мал. 8) виявити лікарські рослини, зробити опис видового складу ценопопуляції відповідно до обраного часу роботи експедиції , заповнити бланк опису (табл.11).

Таблиця 11

Бланк опису ценопопуляції

Замовник:						
Виконавець:						
Автор:			Опис № ____	Дата « ____ » _____ 201_р.		
Площа ценопопуляції:		Площа опису:		Рельєф:		
Географічне положення (місцезнаходження):						
Тип рослинності:		Асоціація:				
№ з/п	Назва рослини	Ярус, п/ярус	Рясність	Проект. покр., %	Висота, см	Фенофа- за
1						
2						
3						

4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						

Завдання 5 (домашнє). Вибрати промислову ділянку лікарських рослин серед самостійно визначеного (відповідно до домашнього завдання з попередньої теми) масиву рудеральної рослинності у Овідіопольському чи Комінтернівському районі Одеської обл. За наданою схемою (Мал.9) виявити лікарські рослини, зробити опис видового складу ценопопуляції відповідно до обраного часу роботи експедиції , заповнити бланк опису (табл.12).

Таблиця 12

Бланк опису ценопопуляції

Замовник:						
Виконавець:						
Автор:			Опис №__	Дата «__»_____201_р.		
Площа ценопопуляції:		Площа опису:		Рельєф:		
Географічне положення (місцезнаходження):						
Тип рослинності:		Асоціація:				
№	Назва рослини	Ярус,	Рясність	Проект.	Висота,	Фенофа-

з/п		п/ярус		покр., %	см	за
1	2	3	4	5	6	7
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
1	2	3	4	5	6	7
10						
11						
12						
13						
14						
15						

Заключний етап заняття

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризувати закономірності та відмінності формування популяцій ЛР різних життєвих форм.
2. Що таке синузії?
3. Охарактеризуйте фітоценотичну приуроченість 5-ти поширених видів лікарських рослин.

4. Назвіть лікарські рослини, що мають приуроченість до лісових фітоценозів: дібров; соснових та мішаних лісів.

5. Де зазвичай зростають ЛР, що не мають фітоценотичної приуроченості? Назвіть такі види ЛР.

6. Наведіть приклади ЛР, ресурси яких дуже уразливі внаслідок дії антропогенних факторів (наприклад, меліоративних заходів, розорювання землі тощо).

7. Яким чином встановлюється назва асоціації?

Тести та ситуаційні задачі:

1. В Україні продуктивні зарості бобівника трилистого ожливого знайти А. Всюди по засмічених місцях Б. На галявинах у дубовому лісі В. На степових схилах Г. На лісових болотах Д. Рослина в Україні не зростає.	5. Лікарська рослина сировина <i>Rhamnus cathartica</i> використовується як проносний засіб. Вкажіть, що є сировиною цієї рослини? А. Кора Б. Листки В. Корені Г. Плоди Д. Пагони
2. Ресурс якого виду з наведеного переліку є дуже уразливими через меліоративну діяльність (осушення болотистих земель): А. Тирлич жовтий Б. Арніка гірська	6. Кора крушини містить антрацен похідні. Коли можна використовувати заготовлену кору.

В. Горицвітвесняний Г. Шипшинакорична Д. Журавлина	А. через 1 рікпіслязаготівлі Б. свіжозібрану В. через 1 місяцьпіслязаготівлі Г. одразу післясушіння Д. через 6 місяцівпіслязаготівлі
3. Виберітьрослиниіугруповання, в якихнайвірогіднішезнайтипродуктивніценопопуляціїгорицвітувесняного А. Водно-болотяні Б. Лісові В. Степові Г. Рудеральні Д. Лучні	7. Відомо, що траву череди використовують як діуретичний та потогінний засіб. Фармакопейним видом є: А. Bidensradiata Б. Bidenscernua В. Bidensstripartita Г. Bidensfrondosa Д. Bidensorientalis
4. Яку дикорослу офіцинальну ЛРС заготовлюють в Україні: А. HerbaEquisetipratensis; Б. HerbaEquisetiarvensis; В. HerbaEquisetihyemalis; Г. HerbaEquiseti palustris. Д. HerbaEquisetisylvatici.	8. Траву чебрецюплазкогозаготовляють в Україні. Вкажітьтермінзаготівлісировини. А. До цвітіння Б. У фазіцвітіннярослин В. До утвореннязеленихплодів Г. Період зрілих плодів Д. Після збирання плодів

9. Яка лікарська рослина сировина є джерелом одержання препаратів, що містять кардіостероїди. А. <i>Folia Sennae</i> Б. <i>Cortex Quercus</i> В. <i>Radix Taraxaci</i> Г. <i>Folia Ficus Caricae</i> Д. <i>Herba Convallariae</i>	
10. Знайдіть відповідність: ЛРС - розповсюдження її рослинного джерела:	
А. Листя ортосифону тичинкового Б. Трава споришу В. Листя дурману звичайного Г. Листям'яти перцевої Д. Плоди фенхеля звичайного	а) рослина-космополіт б) рудеральний бур'ян в Україні в) культивується у тропіках г) культивується на півдні України д) відоматільки у культурі

5. Література для студентів

Основна навчальна література

6. Фармакогностичне ресурсознавство з основами інтродукції лікарських рослин / Навчальний посібник. – Полтава: ПДМУ, 2021.
7. Державна Фармакопея України : в 3 т. / ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». 2-е вид. Харків : Науковий фармакопейний центр, 2015. Т. 1. 1128 с.
8. Ресурсознавство лікарських рослин: Практикум / Тржединський С. Д. та ін. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2021.
9. Фармакогнозія: підручник для студентів фармацевтичних факультетів / Посилкіна О. В. та ін. – Харків: НФаУ, 2015–2018 (розділи, присвячені сировинній базі).

10. Тржецинський С. Д., Доля В. С., Денисенко О. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗДМУ, 2015. 115 с.
11. Грицик А. Р., Водославський В. М., Мельник М. В. Фармакогнозія. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2019. 248 с.
12. Зузук Б. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. для студ. вищ. фармац. навч. закл. Вінниця : Нова Книга, 2015. 232 с.
13. Heinrich M., Barnes J., Prieto-Garcia J., Gibbons S., Williamson E. M. Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy. 3rd ed. Elsevier, 2023. 282 p.
14. Medicinal Plant Resources : textbook / V. M. Minarchenko et al. Kyiv : Palyvoda A. V., 2019. 128 p.

Додаткова література та довідники

15. Лікарські рослини: Рекомендаційний список літератури (актуальні видання 2024 року) / Уманський НУС.
16. Малопоширені ароматичні види лікарських рослин / Наукове видання. – Берегове: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2025.
17. Лабораторний журнал з ресурсознавства лікарських рослин : [посібник] / В. М. Мінарченко та ін. Київ : Паливода А. В., 2018. 94 с.
18. Фармакогнозія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Кисличенко та ін. ; за ред. В. С. Кисличенко. Харків : НФаУ : Золоті сторінки, 2015. 736 с.
19. Державна Фармакопея України : в 3 т. / ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». 2-е вид. Харків : Науковий фармакопейний центр, 2015. Т. 1. 1128 с.
20. Bioprospecting of Ethnomedicinal Plant Resources: Sustainable Utilization and Restoration / ed. by G. Shukla et al. CRC Press, 2024. 466 p.
21. Medicinal Plants: Bioprospecting and Pharmacognosy / ed. by A. B. Sharangi, K. V. Peter. Apple Academic Press, 2022. 602 p.

22. Van Wyk B. E., Wink M. Medicinal Plants of the World. 2nd ed. CABI, 2017. 520 p.

Електронні ресурси

23. Medicinal Plant Names Services (MPNS) Resource. Kew Royal Botanic Gardens. URL: [kew.org](https://www.kew.org) (дата звернення: 22.03.2026).

24. Ресурсознавство лікарських рослин : презентація лекції. Нац. фармац. ун-т. URL: https://cnc.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/prezentatsiia_resursoznnavstvo-lr.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

9.Тема наступного заняття: *«Облік ресурсів лікарських рослин, принципи їх раціонального використання і охорони. Методи визначення ресурсів ЛР. Методи визначення урожайності ЛР: на пробних облікових ділянках, за проективним покриттям, по модельних екземплярах. Розрахунок біологічного, експлуатаційного запасів та обсягів можливих щорічних заготівель ЛРС. Розробка рекомендацій по раціональній заготівлі ЛР»*

Методичні рекомендації склав

доцент Бойко І.А.